

บทบาทพระสงฆ์กับการบริหารจัดการระบบนิเวศวิทยา The Role of Monks in Ecological Management

พระวชิรสุตสุนทร^{1*}

¹นักวิชาการอิสระ

Phra Wachirasut Sunthorn¹

¹Independent scholar

✉: * Sanchai0636259936@gmail.com

(*Author Corresponding Email)

Received: 07 July 2026; Revised: 25 July 2026; Accepted: 27 July 2026

© The Author(s) 2026

บทคัดย่อ

บทความวิชาการนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างบทบาทของพระสงฆ์กับการบริหารจัดการระบบนิเวศวิทยา 2) วิเคราะห์แนวคิดเชิงพุทธเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ และปรัชญาที่เชื่อมโยงสรรพชีวิต และ 3) ศึกษาบทบาทเชิงปฏิบัติของพระสงฆ์ในการอนุรักษ์ จัดการทรัพยากรธรรมชาติ ผลการศึกษาพบว่า พระสงฆ์มีบทบาทสำคัญต่อการบริหารจัดการระบบนิเวศวิทยา มิได้เป็นเพียงผู้นำทางศาสนา แต่ยังเป็นผู้นำทางจริยธรรม สังคมที่ช่วยสร้างจิตสำนึกด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ สิ่งแวดล้อมแก่ประชาชน ผ่านการเผยแผ่หลักธรรม การอบรมศีลธรรม การเป็นแบบอย่างในการดำเนินชีวิตตามหลักความพอเพียง แนวคิดเชิงพุทธสะท้อนความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติบนพื้นฐานของหลักเมตตากรุณาและการไม่เบียดเบียน โดยชี้ให้เห็นว่าสรรพชีวิตต่างพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน การทำลายธรรมชาติย่อมส่งผลกระทบต่อคุณภาพชีวิตของมนุษย์ การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติจึงเป็นทั้งหน้าที่ทางสังคม การปฏิบัติตามหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา นอกจากนี้ พระสงฆ์ยังมีบทบาทเชิงปฏิบัติในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมผ่านกิจกรรมต่าง ๆ เช่น การบวชป่า การอนุรักษ์ป่าชุมชน การฟื้นฟูแหล่งน้ำ การปลูกป่า การรณรงค์ลดการใช้ทรัพยากรอย่างสิ้นเปลือง การสร้างเครือข่ายความร่วมมือระหว่างวัด ชุมชน ภาครัฐ ภาคประชาสังคม กิจกรรมเหล่านี้ช่วยส่งเสริมการมีส่วนร่วมของประชาชนในการดูแลรักษาทรัพยากรธรรมชาติ และเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนในการบริหารจัดการระบบนิเวศ

คำสำคัญ: บทบาทพระสงฆ์ , การบริหารจัดการ, ระบบนิเวศวิทยา

Abstract

This academic article aims to 1) study the relationship between the role of Buddhist monks and ecosystem management, 2) analyze Buddhist concepts regarding the relationship between humans and nature and the philosophy that connects all life, and 3) examine the practical role of Buddhist monks in the conservation and management of natural resources. The study found that

Buddhist monks play a significant role in ecosystem management, not only as religious leaders but also as ethical and social leaders who help create awareness of natural resource and environmental conservation among the public. This is achieved through the dissemination of Buddhist teachings, moral training, and setting an example in living according to the principles of sufficiency economy. Buddhist concepts reflect the relationship between humans and nature based on the principles of compassion and non-violence, highlighting that all living things depend on each other. The destruction of nature affects the quality of human life. Therefore, the conservation of natural resources is both a social duty and a practice based on Buddhist principles. Furthermore, Buddhist monks play a practical role in environmental conservation through various activities such as forest ordination, community forest conservation, water source restoration, reforestation, campaigns to reduce wasteful resource consumption, and building collaborative networks between temples, communities, the government, and civil society. These activities promote public participation in the care and maintenance of natural resources and strengthen communities in ecosystem management.

Keywords: The Role of Monks, management, Ecological Systems

1.บทนำ

มนุษย์ถือว่าธรรมชาติ “เป็นสิ่งที่ศักดิ์สิทธิ์” (ธนู แก้วโอภาส, 2549) มนุษย์จึงต้องอาศัยสิ่งแวดล้อมและมีความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมอย่างใกล้ชิดจนไม่สามารถจะแยกออกจากกันได้โดยตรงและโดยอ้อมกับชีวิต มนุษย์ในการที่จะกำหนดให้มนุษย์สามารถดำรงชีวิตอยู่ได้ จึงทำให้มีความหลากหลายทางชีวภาพลดลง (สำนักงานคณะกรรมการสิ่งแวดล้อม, 2530) ในระบบนิเวศจะเห็นได้ว่า ป่า แม่น้ำ ลำธาร ถือว่าเป็นทรัพยากรธรรมชาติที่สำคัญ เพราะป่าเป็นแหล่งของต้นน้ำลำธารเป็นที่อยู่อาศัยของสัตว์ เป็นที่พักผ่อนหย่อนใจของมนุษย์ รวมไปถึงต้นไม้นานาพันธุ์ ซึ่งเป็นที่อาศัยสัตว์ ภายใต้ระบบนิเวศหรือสิ่งแวดล้อมที่เป็นธรรมชาติของสิ่งที่มีชีวิตและไม่มีชีวิต เมื่อความเจริญก้าวหน้าทางด้านวิทยาศาสตร์ได้มีการพัฒนาขึ้นมาด้วยความล้ำยุคโลกเข้าสู่ยุคโลกาภิวัตน์ วงการวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีก็พัฒนาอย่างก้าวกระโดด มนุษย์ก็ต้องดิ้นรนไปกับสภาพสิ่งแวดล้อมและสังคมอย่างหาที่สุดไม่ได้ ความต้องการและความปรารถนาของมนุษย์จึงไม่มีที่สิ้นสุด ไม่รู้จักอิ่ม ไม่รู้จักพอ แล้วความโลภก็เข้าครอบงำจิตของมนุษย์ เช่น ความดิ้นรนในการหาทรัพย์สินมาเลี้ยงชีวิตเลี้ยงครอบครัว ต้องการอยากจะร่ำรวย ต้องการมีอำนาจ ต้องการความยิ่งใหญ่กว่าคนอื่น ความต้องการเหล่านี้เกิดขึ้นจากจิตใจของมนุษย์ที่เรียกว่า “ตัณหา” (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต, 2551) ด้วยเหตุนี้จึงทำให้มนุษย์หลงใหลคลั่งใคล้ในแนวคิด ลัทธิ ศาสนา และอุดมการณ์ต่าง ๆ จนทำให้เกิดความเห็น ความเข้าใจหรือความเชื่อถือขึ้นในจิตใจของตนเอง ซึ่งสิ่งเหล่านี้เป็นตัวร้ายที่สุดที่ทำให้มนุษย์เกิดปัญหาขึ้นมากมายที่เหนียวรั้งและแก้ไขยากที่เรียกว่า “ทิฏฐิ” ปัญหาที่เกิดขึ้นกับธรรมชาติทำให้เกิดการขาดความสมดุลของระบบนิเวศนี้เกิดขึ้นจากฝีมือมนุษย์ที่ใช้ทรัพยากรธรรมชาติมากเกินไปจนเกิดความจำเป็นในการดำรงชีวิต แต่ใช้ทรัพยากรไป

ในเชิงธุรกิจมากกว่าจึงทำให้ธรรมชาติถูกทำลายไปอย่างมากมาย ความเดือดร้อนจากภัยธรรมชาติต่าง ๆ จึงส่งผลย้อนกลับมาที่ตัวมนุษย์

การเปลี่ยนแปลงของระบบนิเวศวิทยาในปัจจุบันเป็นประเด็นสำคัญที่ส่งผลกระทบต่อคุณภาพชีวิตของมนุษย์ ความมั่นคงของทรัพยากรธรรมชาติ ทั้งจากปัญหาการตัดไม้ทำลายป่า การสูญเสียความหลากหลายทางชีวภาพ ภาวะโลกร้อน การใช้ทรัพยากรอย่างเกินขีดความสามารถของธรรมชาติ จึงทำให้การบริหารจัดการระบบนิเวศวิทยาไม่ได้เป็นหน้าที่ของภาครัฐเพียงฝ่ายเดียว แต่ต้องอาศัยความร่วมมือจากทุกภาคส่วนของสังคม รวมถึงสถาบันพระพุทธศาสนา ซึ่งมีบทบาทสำคัญในการหล่อหลอมจิตสำนึกด้านคุณธรรมจริยธรรมของประชาชน พระสงฆ์ในฐานะผู้นำทางจิตวิญญาณ ศูนย์รวมศรัทธาของชุมชน สามารถนำหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา เช่น หลักอหิงสา เมตตา กรุณา และปฏิจจสมุปบาท มาประยุกต์ใช้ในการสร้างความตระหนักรู้เกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ ส่งเสริมการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ สิ่งแวดล้อมได้ เป็นผู้ประสานความร่วมมือระหว่างวัด ชุมชน องค์กรต่าง ๆ ในการจัดการทรัพยากรท้องถิ่นให้เกิดความสมดุล บทบาทดังกล่าวสะท้อนให้เห็นว่าพระสงฆ์ได้ทำหน้าที่ที่เพียงเผยแผ่พระธรรมคำสอน แต่ยังเป็นพลังสำคัญในการขับเคลื่อนการบริหารจัดการระบบนิเวศวิทยาที่ตั้งอยู่บนฐานของคุณธรรมและการมีส่วนร่วมของสังคม อันนำไปสู่การพัฒนาสิ่งแวดล้อม สังคมและจิตใจของมนุษย์

จะเห็นว่าระบบนิเวศวิทยาเป็นโครงสร้างสำคัญต่อความยั่งยืนของโลกที่ส่งเสริมแนวคิดว่าธรรมชาติและมนุษย์มีความเกี่ยวเนื่องกันอย่างลึกซึ้งซึ่งพระสงฆ์ในฐานะผู้นำทางศีลธรรมและปัญญานั้น สามารถทำหน้าที่กระตุ้นจิตสำนึกด้านสิ่งแวดล้อม ให้สาธุชนตระหนักรู้ถึงการพึ่งพากันของทุกชีวิตและสิ่งแวดล้อมในระบบนิเวศในฐานะพระสงฆ์จึงควรแสดงบทบาทในแง่เนิเวศวิทยาไม่ได้จำกัดเฉพาะการกล่าวธรรมเกี่ยวกับธรรมชาติเท่านั้น แต่ยังรวมถึงการเป็น ผู้นำชุมชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติต่อไปได้

2. พระพุทธศาสนากับสิ่งแวดล้อม

ป่า วัด และพระสงฆ์ในพระพุทธศาสนาถือว่ามีความสัมพันธ์กันมาตั้งแต่สมัยพุทธกาล ซึ่งวัดแรกในพุทธศาสนาคือวัดเวฬุวนาราม (มาจาคำว่า เวฬุ แปลว่า ไม้ไผ่ + วน แปลว่า ป่า + อาราม แปลว่า สถานที่รื่นรมย์) มีพระเจ้าพิมพิสารแห่งแคว้นมคธถวายแก่พระพุทธเจ้าอนจากนั้นมีวัดป่าเกิดขึ้นหลายแห่ง เช่น เขตวนาราม บุพพาราม นิโครธาราม และอัมพวนาราม ซึ่งเป็นเหตุบอกให้พวกทราบว่ ป่ากับพุทธศาสนามีความเกี่ยวข้องกัน วัดในพุทธศาสนาล้วนมีความสัมพันธ์กับป่าหรือต้นไม้อย่างมาก วัดส่วนใหญ่อยู่ในชุมชนหรือชนบททางไกลจะมีต้นไม้ใหญ่ๆ มีความร่มรื่นเหมาะแก่การปฏิบัติธรรม ซึ่งมีหลักการถืออุคตงค์ที่มุ่งให้พระภิกษุสงฆ์อยู่โคนต้นไม้ เป็นวัตรในการประพฤติปฏิบัติธรรมชำระกิเลสภายในใจ ดังนั้น พระสงฆ์กับป่าไม้จึงถือเป็นสิ่งคู่กัน ไม่สามารถแยกจากกันได้ตามคติความเชื่อที่ถือปฏิบัติสืบทอดกันมา ประเทศไทยมีศาสนาพุทธเป็นศาสนาประจำชาติไทย ถึงแม้จะไม่มีกรกล่าวไว้ในกฎหมายรัฐธรรมนูญก็ตาม แต่ในใจของประชาชนต่างก็ทราบว่าพุทธศาสนาคือศาสนาประจำชาติ มีบทบาทที่สำคัญตั้งแต่บรรพบุรุษมาแล้ว ซึ่งมีองค์ประกอบที่สำคัญ 3 ส่วน คือ ศาสนวัตถุ ศาสนบุคคล และศาสนธรรม

ป่าไม้ของประเทศไทยถูกทำลายลงเป็นจำนวนมาก เนื่องจากกิจกรรมทางเศรษฐกิจระบบทุนนิยม บางครั้งก็เกิดจากกระทำของเจ้าบ้านเมือง ทั้งโดยวิธีที่ผิดกฎหมาย และการอาศัยช่องว่างของกฎหมาย เจ้าหน้าที่บางคนพยายามดูแลรักษาป่าอย่างเคร่งครัด กลับต้องแพ้ยัยต่างๆ อันเกิดจากนายทุนอิทธิพล (มูลนิธิคุ้มครองสัตว์ป่าและพืชพันธุ์แห่งประเทศไทยฯ, 2536) อย่างไรก็ตามยังคงมีป่าไม้บางส่วนเหลืออยู่ได้ด้วยการดูแลรักษาของชาวบ้าน เนื่องจากชาวบ้านมีความเชื่อในเรื่องสิ่งศักดิ์สิทธิ์ และดวงวิญญาณที่อาศัยอยู่ในป่านั้นๆ สุวิทย์ ชีรสาควัต และคนอื่นๆ (2535) รายงานว่ามีปัจจัยสามอย่างที่เกี่ยวกับพระสงฆ์และความเชื่อของชาวบ้านที่ช่วยให้รักษาป่าไม้บางส่วนไว้ได้ปัจจัยเหล่านั้นคือพระเป็นผู้รับผิดชอบและดูแลรักษาป่าไม้ความร่วมมือขององค์กรเอกชนและเจ้าอาวาสของวัดร่วมมือกันรักษาป่าไม้ความเชื่อเรื่องดวงวิญญาณของบรรพบุรุษชาวบ้านเชื่อว่าผีบรรพบุรุษจะโกรธและสาปแช่ง ถ้าพวกเขาเข้าไปตัดไม้หรือล่าสัตว์ในป่า ตอนปู่ตา ตามความเชื่อชาวบ้านจะสร้างศาลเล็กๆ ไว้ในป่าแห่งนี้ เพื่อให้เป็นที่สถิตของดวงวิญญาณของบรรพบุรุษ ซึ่งผีบรรพบุรุษจะช่วยปกป้องรักษา และบันดาลให้เกิดสิ่งดีๆ กับพวกเขา ชาวบ้านใช้ประโยชน์จากป่าประเภทนี้ในรูปอาหารจำพวก เห็ด พืชผัก และผลไม้ มาหลายชั่วอายุคนแล้วชาวบ้านจะสร้าง กฎ ระเบียบในการดูแลรักษาป่าขึ้นเอง (วิยุทธ์ จำรัสพันธ์ และคนอื่นๆ, (ม.ป.ป.) เนื่องจากรู้ว่าชาวบ้านมีความเชื่อดังกล่าวข้างต้น องค์กรเอกชนและพระสงฆ์ จึงนำมาใช้เป็นยุทธวิธีในการดูแลรักษาป่าไม้ เช่น การประยุกต์มาใช้ในเรื่อง “การบวชต้นไม้” (มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, 2540) ทำให้เกิดโครงการบวชต้นไม้เพื่อรักษาต้นไม้ขนาดใหญ่ไว้เป็นแม่ไม้ในป่าต้นน้ำลำธาร โครงการดังกล่าวกำลังแพร่หลายไปในหลายภาคของประเทศ ช่วยให้เราสามารถรักษาป่าไม้ของชาติไว้ได้ส่วนหนึ่งธรรมะ ช่วยสร้างการพัฒนาแบบยั่งยืนให้กับประเทศไทยได้ ธรรมะจะช่วยชี้นำวิถีชีวิตของเกษตรกร ธรรมะจะช่วยให้เขารู้จักใช้ รู้จักจัดการทรัพยากรธรรมชาติ พัฒนาจิตวิญญาณ และส่งเสริมความสำนึกรับผิดชอบที่มีต่อชนบทรรมเนียนประเพณีของท้องถิ่น เขาจะเกิดความรู้สึกว่าตนเองเป็นเจ้าของสังคม เกิดการรวมกลุ่ม และเกิดความเมตตาต่อผู้อื่น พวกเขาจะรักชุมชนและไม่เคลื่อนย้ายไปหางานทำในเมืองใหญ่ (ยุกติ สาริกภูติ, 2540) ในทางพุทธศาสนา “จิตเป็นนายกายเป็นบ่าว” ถ้ามีการฝึกจิตให้ดีจะมองเห็นความจริงและเกิดปัญญา ปัญหาสิ่งแวดล้อมจะแก้ได้โดย การปฏิบัติ ศีลห้า มรรคแปด และการแสดงความรักความเมตตา ตลอดจนทำดีกับทุกสิ่งทุกอย่าง การนึกถึงผู้อื่นเป็นคุณสมบัติที่สำคัญของมนุษย์ ถ้าคนสามารถแผ่แผ่ความรักของตนให้กับคนอื่นได้มากกว่าการไฝ่หามาเพื่อตนเองและครอบครัว เขาจะกลายเป็นคนที่ให้โดยไม่หวังสิ่งตอบแทน ความเมตตาและความไม่เห็นแก่ตัว เป็นสมบัติที่จำเป็นสำหรับมนุษย์ที่จะอยู่ร่วมกับในสังคมอย่างสงบสุข (Payutto, P.A. 1994)

3. ศึกษาบทว่าด้วยการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

1) คุณค่าและประโยชน์ของพระวินัย พระวินัยเป็นพุทธบัญญัติที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติไว้แก่พระสงฆ์ เพื่อให้พระสงฆ์ได้ยึดเป็นหลักปฏิบัติสำหรับฝึกกายและวาจาของตน อันจะเป็นพื้นฐานในการบรรลุคุณธรรม ขั้นสูงสุดต่อไป และเพื่อประโยชน์เกื้อกูลแก่สังคมมนุษย์ ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม (วิ.มหา. (บาลี) 1/39/26) พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติพระวินัยให้เกื้อกูลต่อธรรมชาติ เพื่อการอนุรักษ์ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

ไม่เบียดเบียนสรรพสัตว์ ดังปรากฏในพระไตรปิฎกตอนหนึ่ง ความว่า สมัยหนึ่งพระพุทธเจ้าเสด็จลงจากภูเขาคิชฌกูฏพร้อมด้วยหมู่ภิกษุสงฆ์ ทอดพระเนตรเห็นภิกษุอันงดงามที่พระธนิยะกุมภกรบุดร ก่อสร้างขึ้นเพื่ออยู่จำพรรษาสำหรับตน พระองค์ตรัสถามว่า “นั่นอะไร น่าดูน่าชม สีเหมือนแมลงค่อมทอง” ภิกษุทั้งหลายกราบทูลเรื่องนั้นให้ทรงทราบพระพุทธเจ้าทรงดำริว่า “ภิกษุทั้งหลาย การกระทำของโมฆบุรุษนั้น ไม่สมควร ไม่คล้อยตามไม่เหมาะสม ไม่ใช่กิจของสมณะ ใช้ไม่ได้ ไม่ควรทำ โฉนโมฆบุรุษจึงขยำโคลนก่อภูฏินล้วนเล่า โมฆบุรุษนั้นชื่อว่าไม่มีความเอ็นดู ความอนุเคราะห์ ความไม่เบียดเบียนสัตว์ทั้งหลาย พวกเธอจงไปทำลายภูกูฏินั้นเสีย อย่าให้เพื่อนพรหมจารีในภายหลังเบียดเบียนหมู่สัตว์เลย ภิกษุไม่พึง ทำภูฏินล้วน ภิกษุใดทำต้องอาบัติทุกกฏ” (วิ.ม. (บาลี) 1/85/56) จะเห็นได้ว่าพระวินัยข้อนี้มีความมุ่งหมายที่จะอนุรักษ์ดิน และป้องกันไม่ให้ภิกษุฆ่าสัตว์ นอกจากนี้แล้วยังช่วย ป้องกันมลพิษทางอากาศด้วย เพราะการทำภูฏินจะต้องทำการเผาดินให้แข็งตัว ดินนั้นจึงจะคงทน ไม่แตกง่าย นับว่าพระพุทธเจ้าทรงมองเห็นการณ์ไกลจริงๆ

2) การประยุกต์พระวินัยเพื่ออนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม พระวินัยที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติไว้นั้น นอกจากจะช่วยอนุรักษ์ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมแล้ว ยังสามารถปรับปรุงให้เหมาะสมกับกาลสมัย ภูมิประเทศ และสังคม แต่ละท้องถิ่นได้ โดยอาศัยหลักมหาปเทศ 4 (ข้ออ้างใหญ่ หรือหลักสำหรับปรับปรุงประยุกต์ใช้พระวินัย) 4 ประการ คือ

- ก) สิ่งใดไม่ได้ทรงห้ามไว้ว่าไม่ควรแต่เข้ากับสิ่งที่ไม่ควร ขัดกับสิ่งที่ควร สิ่งนั้นไม่ควร
- ข) สิ่งใดไม่ได้ทรงห้ามไว้ว่าไม่ควรแต่เข้ากับสิ่งที่ควร ขัดกับสิ่งที่ไม่ควร สิ่งนั้นควร
- ค) สิ่งใดไม่ได้ทรงอนุญาตว่าควรแต่เข้ากับสิ่งที่ไม่ควร ขัดกับสิ่งที่ควร สิ่งนั้นไม่ควร
- ง) สิ่งใดไม่ได้ทรงอนุญาตไว้ว่าควรแต่เข้ากับสิ่งที่ควร ขัดกับสิ่งที่ไม่ควร สิ่งนั้นควร

(วิ.ม. (บาลี) 5/305/90) หลักมหาปเทศนี้พระพุทธองค์ทรงอนุญาตไว้ที่เมืองสาวัตถี เพราะว่าภิกษุชาวเมืองสาวัตถีไม่กล้าฉนผลไม้ โดยสงสัยว่าพระพุทธเจ้าทรงอนุญาตหรือไม่ เมื่อพระพุทธองค์ทรงทราบ จึงให้หลักมหาปเทศนี้ไว้ (ที.ม. (บาลี) 10/216/135)

สรุปได้ว่าพระวินัยเป็นพุทธบัญญัติที่พระพุทธเจ้าทรงกำหนดเพื่อฝึกกาย วาจา และจิตของพระสงฆ์ พร้อมทั้งส่งเสริมการอยู่ร่วมกับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างไม่เบียดเบียนสรรพชีวิต สะท้อนแนวความคิดอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและลดผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม พระวินัยจึงมีคุณค่าทั้งด้านการพัฒนาคุณธรรมของพระสงฆ์และการคุ้มครองระบบนิเวศ พระวินัยสามารถปรับให้เหมาะสมกับยุคสมัยและบริบทของสังคม โดยยึดหลัก มหาปเทศ 4 เป็นเกณฑ์พิจารณาว่าสิ่งใดควรหรือไม่ควรปฏิบัติ หลักมหาปเทศ 4 ช่วยให้การตีความและการใช้พระวินัยมีความยืดหยุ่น แต่ยังคงสอดคล้องกับพระธรรมวินัยและเจตนารมณ์ของพระพุทธเจ้าในการอนุรักษ์ธรรมชาติและประโยชน์ส่วนรวม

4. แนวคิดที่เกี่ยวกับนิเวศวิทยา

มนุษย์เป็นสัตว์ที่เต็มไปด้วยความสงสัยและไม่มีความสิ้นสุด ความสงสัยในตัวตนเท่านั้นหากแต่ยังแผ่กว้างออกไปตลอดถึงปรากฏการณ์ต่าง ๆ ทำให้เกิดความสงสัยในสิ่งมีชีวิตอื่น ๆ ที่อยู่รอบ ๆ ตัวความสงสัยต่าง ๆ

เหล่านี้อาจทำให้เกิดเป็นศาสตร์ที่เรียกว่า “นิเวศวิทยา” ดังที่ชาวกรีกโบราณสนใจในธรรมชาติวิทยา เช่น Hippocrates, 466-390 B.C. ซึ่งเป็นบิดาแห่งวงการแพทย์ และให้ความสนใจการศึกษาพฤติกรรมของสัตว์ และจำแนกสัตว์ออกตามที่อยู่อาศัยเป็นผู้ที่ศึกษาการแพร่กระจายของพืช ในศตวรรษที่ 13 ในเรื่องของมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม 1 ประเภท ได้แก่ 1) สิ่งแวดล้อมที่มนุษย์สร้างขึ้นที่เป็นรูปธรรม ได้แก่ สิ่งแวดล้อมที่มนุษย์ใช้ความรู้ความสามารถสร้างขึ้นมาซึ่งเป็นสิ่งที่จับต้องได้เช่น โบราณสถาน โบราณวัตถุอาคารบ้านเรือน เครื่องจักรกลถนน รถยนต์ รถไฟ เครื่องบิน ศิลปกรรม เป็นต้น และ 1) สิ่งแวดล้อมที่มนุษย์สร้างขึ้นด้านนามธรรม หรือมนุษย์ไม่สามารถมองเห็นหรือสัมผัสจับต้องได้ ได้แก่ระบบสังคม เช่น ศาสนา การศึกษา เศรษฐกิจ การเมือง ขนบธรรมเนียมประเพณี วัฒนธรรม สังคม การเมือง ความเชื่อ พิธีกรรม เจตคติ เป็นต้น ระบบเหล่านี้เป็นระบบความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ มนุษย์กับธรรมชาติ มีอิทธิพลสำคัญต่อการดำรงชีวิต ดังที่นักมนุษยวิทยาได้ศึกษาถึงความสัมพันธ์ระหว่างการวิวัฒนาการของโลกกับแผนการดำเนินชีวิตของมนุษย์ทราบว่า เพราะการดำรงชีพของมนุษย์ที่แตกต่างกันออกไปในแต่ละยุคมีความสัมพันธ์กับยุคสมัย แหล่งอารยธรรมของโลก เช่น ลักษณะของการผลิตและการใช้เครื่องมือเครื่องใช้ วิธีการผลิตอาหารและเครื่องบริโภคตลอดจนสถานที่อยู่อาศัยสิ่งแวดล้อมที่เป็นธรรมชาติ หมายถึง ทุกสิ่งทุกอย่างรอบ ๆ ตัวเรามีทั้งสิ่งมีชีวิตและสิ่งไม่มีชีวิต ในเรื่องของมนุษย์กับธรรมชาติ ได้แก่ 1) ธรรมชาติ คือทุกสิ่งทุกอย่างที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติที่แวดล้อมตัวมนุษย์อยู่ เป็นทั้งสิ่งมีชีวิตและไม่มีชีวิต เช่น ต้นไม้ ภูเขา แม่น้ำ อากาศ ดิน หิน แร่ สัตว์ ป่า ป่าไม้ จุลินทรีย์ มนุษย์ มอเนรา โปรทิสตา เห็ดรา พืช สัตว์ เป็นต้น และ 1) ทรัพยากรธรรมชาติ หมายถึง สิ่งต่าง ๆ ที่ธรรมชาติสร้างขึ้น หรือสิ่งที่เกิดขึ้นเอง ตามธรรมชาติแล้วมนุษย์นำมาใช้ประโยชน์ไม่ว่าทางใดก็ตาม ซึ่งบางครั้งไม่ได้มีอยู่ในถิ่นที่ตนเอง อาศัยอยู่ต้องนำมาจากที่อื่น ได้แก่ ดิน น้ำ ป่าไม้ พืช แร่ แสงแดด บรรยากาศ มนุษย์ น้ำมัน ถ่านหิน เป็นต้น ดังนั้น ทรัพยากรธรรมชาติเป็นส่วนหนึ่งของสิ่งแวดล้อมตามธรรมชาติ มี 1 ประเภท คือ 1.1) ทรัพยากรที่สูญสิ้น คือ ทรัพยากรที่ใช้แล้วหมดสิ้นไป ไม่ใช่อีกเพราะเกิดใหม่ไม่ทัน ได้แก่ แร่ธาตุต่าง ๆ เช่น ถ่านหิน น้ำมัน โลหะ พื้นดิน และสิ่งต่าง ๆ ที่อยู่ในสภาพเดิมของธรรมชาติเมื่อมนุษย์ใช้ไป เท่าไรก็หมดไปเท่านั้น กว่าจะสร้างขึ้นมามทดแทนใหม่ต้องใช้เวลานาน และ 1.1) ทรัพยากรหมุนเวียน คือ ทรัพยากรที่ใช้แล้วยังสามารถใช้ต่อไปได้อีก ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับผู้ใช้ ถ้ามนุษย์รู้จักใช้อย่างฉลาดก็จะไม่มีวันหมดสิ้นไป เพราะเป็นทรัพยากรที่ตายแล้วเกิดทดแทนกันได้ไม่นาน ได้แก่ พืช สัตว์ น้ำ สิ่งต่าง ๆ ตามธรรมชาติและมนุษย์ (เสรีวัฒน์ สมินทร์ปัญญา, 2539)

สรุปได้ว่า นิเวศวิทยาเป็นการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ สิ่งมีชีวิต และสิ่งแวดล้อม โดยมีจุดเริ่มต้นจากความสนใจของมนุษย์ในการทำทำความเข้าใจธรรมชาติและ การดำรงชีวิตร่วมกันอย่างสมดุล สิ่งแวดล้อมแบ่งเป็น 2 ประเภท คือ สิ่งแวดล้อมที่มนุษย์สร้างขึ้น เช่น อาคาร ถนน และระบบสังคม วัฒนธรรม ศาสนา และสิ่งแวดล้อมตามธรรมชาติ เช่น ดิน น้ำ ป่าไม้ อากาศ พืช และสัตว์ ทรัพยากรธรรมชาติเป็นส่วนหนึ่งของสิ่งแวดล้อมที่มนุษย์นำมาใช้ประโยชน์ในการดำรงชีวิตและการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม ทรัพยากรธรรมชาติแบ่งเป็น 2 ประเภท ได้แก่ ทรัพยากรที่ใช้แล้วหมดสิ้น เช่น น้ำมัน แร่ และถ่านหิน และ ทรัพยากรหมุนเวียน เช่น น้ำ ป่าไม้ พืช และสัตว์ ซึ่งสามารถทดแทนได้หากใช้อย่างเหมาะสม ดังนั้น การใช้

ทรัพยากรธรรมชาติอย่างรู้คุณค่าและการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมจึงเป็นแนวทางสำคัญที่ช่วยให้มนุษย์และธรรมชาติสามารถอยู่ร่วมกันได้

เพราะฉะนั้น การบริหารจัดการระบบนิเวศวิทยาของกรอบพระพุทธศาสนานั้นได้เสนอผ่านตามหลักของ ไตรลักษณ์ปฏิจจสมุปบาทและมีสมาธิปฏิบัติ ซึ่งเป็นรากฐานเชิงปรัชญาที่สอดคล้องกับแนวคิดระบบนิเวศสมัยใหม่ ที่มีการเชื่อมโยงจริยธรรม ศาสนาและการจัดการทรัพยากรธรรมชาติเข้าด้วยกันอย่างเป็นระบบ

5. บทบาทพระสงฆ์กับการจัดการระบบนิเวศ

สำหรับในด้านการจัดการทรัพยากรธรรมชาติที่มีพระสงฆ์เป็นศูนย์กลางปรากฏชัดในหลายพื้นที่ของประเทศไทย โดยเฉพาะภาคเหนือและภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เช่น (สุรพงษ์ ชัยนาม, 2561) ซึ่งให้เห็นว่า การบวชป่าไม่เพียงเป็นพิธีกรรมเชิงสัญลักษณ์ แต่เป็น “กลไกทางสังคม” ที่ทำให้ชุมชนเกิดฉันทามติในการคุ้มครองทรัพยากรป่าไม้ โดยใช้ศรัทธาทางศาสนาเป็นฐานของการควบคุมทางสังคมในขณะที่ (วิฑูรย์ เลี่ยนจำรูญ, 2560) วิเคราะห์ว่าการจัดการทรัพยากรโดยพระสงฆ์ช่วยลดความขัดแย้งระหว่างรัฐกับชุมชน เพราะพระสงฆ์มีสถานะทางศีลธรรมที่ได้รับการยอมรับจากทุกฝ่าย ทำให้การจัดการทรัพยากรมีลักษณะ “อำนาจอ่อน” มากกว่าการบังคับใช้กฎหมายในระดับสากล

จะเห็นได้ว่าพระสงฆ์มีบทบาทในด้านการจัดการทรัพยากรธรรมชาติเป็นอย่างมาก โดยยึดพระสงฆ์เป็นศูนย์กลาง จะเห็นได้ในหลายพื้นที่ของไทย ที่ทำให้ชุมชนเกิดฉันทามติในการคุ้มครองทรัพยากรป่าไม้ เป็นฐานของการควบคุมทางสังคมได้มากกว่าการบังคับใช้กฎหมาย ทำให้ระบบนิเวศยังคงเป็นธรรมชาติอยู่ควบคู่กับสังคมและชุมชนได้

6. ขอบเขตบทบาทตามพระธรรมวินัย ความร่วมมือกับรัฐ ชุมชน นักวิชาการ และศาสนาอื่น รวมทั้งความเสี่ยงจากอำนาจและผลประโยชน์ในพื้นที่ ดังนี้

1. ด้านขอบเขตบทบาทตามพระธรรมวินัย พระสงฆ์มีหน้าที่หลักคือศึกษา ปฏิบัติ และเผยแผ่พระธรรมวินัย มิใช่เป็นผู้บริหารทรัพยากรโดยตรง แต่สามารถทำหน้าที่เป็น ผู้นำทางจิตวิญญาณ ในการปลูกฝังจิตสำนึกด้านสิ่งแวดล้อมแก่ประชาชน การดำเนินงานทุกประการต้องไม่ขัดต่อพระธรรมวินัย และไม่ทำให้ละเลยกิจของสงฆ์ ได้แก่ การศึกษา การปฏิบัติธรรม และการเผยแผ่พระพุทธศาสนา พระธรรมวินัยหลายข้อสะท้อนแนวคิดการอนุรักษ์ธรรมชาติ เช่น การห้ามตัดต้นไม้ การทำลายพืช การฆ่าสัตว์ และการดำรงชีวิตอย่างเรียบง่าย ซึ่งล้วนส่งเสริมการรักษาสมดุลของระบบนิเวศ ดังนั้น บทบาทด้านสิ่งแวดล้อมของพระสงฆ์ควรอยู่บนฐานของการเป็นแบบอย่างทางศีลธรรมมากกว่าการเป็นผู้ดำเนินโครงการเชิงธุรกิจหรือการเมือง (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต, 2560)

2.ด้านความร่วมมือกับภาครัฐ พระสงฆ์ควรทำงานร่วมกับหน่วยงานของรัฐในฐานะ "หุ้นส่วนทางสังคม" มิใช่ผู้ใช้อำนาจแทนรัฐ โดยร่วมดำเนินกิจกรรม เช่น ส่งเสริมการปลูกป่าและฟื้นฟูป่าชุมชน สนับสนุนการอนุรักษ์แหล่งน้ำ รณรงค์ลดขยะการใช้ทรัพยากรอย่างรู้คุณค่า ถ่ายทอดหลักธรรมควบคู่กับนโยบาย

สิ่งแวดล้อมของภาครัฐ ความร่วมมือลักษณะนี้ช่วยให้รัฐได้รับความไว้วางใจจากประชาชน ขณะที่พระสงฆ์ยังคงรักษาความเป็นกลางและไม่เข้าไปเกี่ยวข้องกับอำนาจทางการเมืองหรือผลประโยชน์ของหน่วยงานรัฐ (พระชลญาณมุนี, 2558)

3.ด้านความร่วมมือกับชุมชน ชุมชนเป็นฐานสำคัญของการอนุรักษ์ระบบนิเวศ พระสงฆ์ควรทำหน้าที่เป็นศูนย์กลางในการสร้างความร่วมมือระหว่างวัด บ้าน และโรงเรียน ผ่านกิจกรรม เช่น การอบรมคุณธรรม ด้านสิ่งแวดล้อม การจัดป่าชุมชนหรือป่าพุทธธรรม การปลูกต้นไม้ในวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา การสร้างเครือข่ายอาสาสมัครอนุรักษ์ธรรมชาติ บทบาทดังกล่าวทำให้เกิด "ทุนทางสังคม" ที่ส่งเสริมการมีส่วนร่วมของประชาชนและความรับผิดชอบร่วมต่อทรัพยากรธรรมชาติ

4.ด้านความร่วมมือกับนักวิชาการ การบริหารจัดการระบบนิเวศในปัจจุบันจำเป็นต้องอาศัยองค์ความรู้สหวิทยาการ พระสงฆ์ควรร่วมมือกับนักวิชาการด้านสิ่งแวดล้อม นิเวศวิทยา สังคมศาสตร์ การจัดการทรัพยากร เพื่อพัฒนาหลักสูตรอบรมด้านสิ่งแวดล้อม ทำวิจัยเชิงพื้นที่ร่วมกับชุมชน ประเมินผลการฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติ นำองค์ความรู้ทางวิทยาศาสตร์มาบูรณาการกับหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา ความร่วมมือดังกล่าวทำให้การดำเนินงานมีความน่าเชื่อถือ สามารถอธิบายผลลัพธ์ได้ทั้งเชิงวิชาการและเชิงพุทธ

5. ด้านความร่วมมือกับศาสนาอื่น ปัญหาสิ่งแวดล้อมเป็นปัญหาสากลที่ทุกศาสนาสามารถร่วมกันแก้ไขได้ พระสงฆ์ควรส่งเสริมความร่วมมือระหว่างศาสนา โดยเน้นคุณค่าร่วม ได้แก่ ความเมตตาต่อสรรพชีวิต ความรับผิดชอบต่อโลก การใช้ทรัพยากรอย่างพอประมาณ การสร้างสันติภาพกับธรรมชาติ ความร่วมมือในลักษณะนี้ช่วยลดความขัดแย้งทางศาสนา และสร้างพลังทางสังคมในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมอย่างกว้างขวาง

6.ด้านความเสี่ยงจากอำนาจและผลประโยชน์ในพื้นที่ แม้ว่าพระสงฆ์จะมีบทบาทสำคัญในการอนุรักษ์ระบบนิเวศ แต่การเข้าไปเกี่ยวข้องกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติอาจก่อให้เกิดความเสี่ยงหลายประการ ได้แก่ ความเสี่ยงด้านอำนาจ ถูกดึงเข้าสู่ความขัดแย้งทางการเมือง ถูกใช้เป็นเครื่องมือสร้างความชอบธรรมให้ฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง สูญเสียความเป็นกลางของคณะสงฆ์ ความเสี่ยงด้านผลประโยชน์ ความขัดแย้งเรื่องที่ดินและป่าไม้ ผลประโยชน์จากงบประมาณหรือโครงการอนุรักษ์ การบริจาคที่มิเจือใจแอบแฝง ความเสี่ยงด้านความน่าเชื่อถือ หากพระสงฆ์เกี่ยวข้องกับผลประโยชน์หรือขาดความโปร่งใส อาจทำให้ประชาชนเสื่อมศรัทธา ส่งผลกระทบต่อการเผยแผ่พระพุทธศาสนาโดยรวม

ดังนั้น พระสงฆ์ควรยึดหลัก ความโปร่งใส ความเป็นกลาง ความรับผิดชอบ และการตรวจสอบได้ โดยใช้หลักศีล สมาธิ ปัญญา อปปริหานิยธรรมเป็นกรอบในการดำเนินงาน พร้อมเปิดโอกาสให้ทุกภาคส่วนมีส่วนร่วมในการตัดสินใจและติดตามผล บทบาทของพระสงฆ์ในการบริหารจัดการระบบนิเวศวิทยาควรตั้งอยู่บนฐานของพระธรรมวินัย โดยทำหน้าที่เป็นผู้นำทางจิตวิญญาณ ผู้สร้างจิตสำนึก ผู้ประสานความร่วมมือระหว่างรัฐ ชุมชน นักวิชาการ ศาสนาอื่น มากกว่าการเป็นผู้ใช้อำนาจบริหารจัดการทรัพยากรโดยตรง ทั้งนี้ การดำเนินงานต้องยึดหลักความโปร่งใส ความเป็นกลาง หลีกเลี่ยงผลประโยชน์ทับซ้อน เพื่อรักษาศรัทธาของสังคมและก่อให้เกิดการอนุรักษ์ระบบนิเวศบนพื้นฐานของพุทธธรรม

7. กรอบสังเคราะห์บทบาทพระสงฆ์กับการบริหารจัดการระบบนิเวศวิทยาได้ดังต่อไปนี้

การสังเคราะห์บทบาทพระสงฆ์กับการบริหารจัดการระบบนิเวศวิทยาสามารถอธิบายเป็น กรอบความสัมพันธ์เชิงระบบ ที่เชื่อมโยงตั้งแต่หลักกรรมทางพระพุทธศาสนา บทบาทของพระสงฆ์ กลไกการมีส่วนร่วม กระบวนการดำเนินงาน ผลผลิต ผลลัพธ์ เงื่อนไขของความยั่งยืน ซึ่งสะท้อนให้เห็นว่าการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมตามแนวพุทธมิใช่เพียงการรักษาทรัพยากรธรรมชาติ แต่เป็นการพัฒนาคน ชุมชน สิ่งแวดล้อมไปพร้อมกัน โดยอาศัยพระธรรมวินัยเป็นฐานของการปฏิบัติ (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต, 2560)

1. หลักกรรม หลักกรรมเป็นฐานคิดสำคัญของการบริหารจัดการระบบนิเวศวิทยา โดยประกอบด้วย อิทัปปัจจยตา ปฏิจาสมุปบาท แสดงให้เห็นว่าทุกสรรพสิ่งอาศัยซึ่งกันและกัน การทำลายธรรมชาติย่อมส่งผลย้อนกลับต่อมนุษย์ พรหมวิหาร 4 ส่งเสริมความเมตตา กรุณา การเคารพต่อสรรพชีวิต อิทธิบาท 4 เป็นหลักแห่งความสำเร็จในการขับเคลื่อนงานอนุรักษ์ สัปปุริสธรรม 7 สนับสนุนภาวะผู้นำที่มีคุณธรรม มัชฌิมาปฏิปทา ส่งเสริมการใช้ทรัพยากรอย่างพอประมาณและสมดุล ศีลพระธรรมวินัย กำหนดกรอบพฤติกรรมที่ไม่เบียดเบียนธรรมชาติ หลักกรรมเหล่านี้เป็นฐานของจริยธรรมสิ่งแวดล้อมในพระพุทธศาสนา ซึ่งมุ่งสร้างความสมดุลระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ มากกว่าการใช้ทรัพยากรเพื่อประโยชน์ของมนุษย์เพียงฝ่ายเดียว

2. บทบาทพระสงฆ์ เมื่อประยุกต์หลักกรรมสู่การปฏิบัติ พระสงฆ์สามารถปฏิบัติหน้าที่ได้หลายมิติ ได้แก่ ผู้นำทางจิตวิญญาณ สร้างจิตสำนึกด้านสิ่งแวดล้อม ผู้เผยแผ่หลักกรรม เชื่อมโยงธรรมะกับการอนุรักษ์ทรัพยากร ผู้ประสานเครือข่าย ระหว่างวัด ชุมชน ภาครัฐ และภาควิชาการ ต้นแบบการดำเนินชีวิตอย่างเรียบง่าย ตามหลักพระธรรมวินัย ที่ปรึกษาชุมชน ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติอย่างมีคุณธรรม บทบาทดังกล่าวเป็นการใช้ "อำนาจทางศีลธรรม" มากกว่าอำนาจทางการบริหาร ทำให้พระสงฆ์สามารถสร้างความร่วมมือของสังคมได้อย่างมีประสิทธิภาพ (พระชลญาณมุนี, 2558)

3. กลไกการมีส่วนร่วม การขับเคลื่อนงานอนุรักษ์ระบบนิเวศต้องอาศัยการมีส่วนร่วมของทุกภาคส่วน โดยพระสงฆ์ทำหน้าที่เป็นศูนย์กลางของเครือข่าย ดังนี้ ความร่วมมือระหว่าง วัด-บ้าน-โรงเรียน (บวร) ความร่วมมือกับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น หน่วยงานรัฐ ความร่วมมือกับมหาวิทยาลัยและนักวิชาการ การจัดเวทีประชาคมเพื่อกำหนดแนวทางอนุรักษ์ร่วมกัน การสร้างเครือข่ายจิตอาสา เยาวชนด้านสิ่งแวดล้อม การบูรณาการกับองค์กรศาสนาอื่นในประเด็นสิ่งแวดล้อม กลไกดังกล่าวช่วยสร้างการเรียนรู้ร่วม การตัดสินใจแบบมีส่วนร่วม ส่งผลให้การจัดการทรัพยากรเกิดความโปร่งใสและได้รับการยอมรับจากทุกฝ่าย

4. กิจกรรม ภายใต้กลไกดังกล่าว พระสงฆ์สามารถดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ เช่น การอบรมคุณธรรม ด้านสิ่งแวดล้อม การบรรพชาป่า การบวชต้นไม้ การปลูกป่าฟื้นฟูแหล่งน้ำ การจัดการขยะภายในวัด ชุมชน การรณรงค์ลดการใช้พลาสติก การจัดค่ายเยาวชนรักษาสีสิ่งแวดล้อม การจัดทำฐานข้อมูลทรัพยากรชุมชนร่วมกับนักวิชาการ การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม กิจกรรมเหล่านี้เป็นการแปลงหลักกรรมไปสู่การปฏิบัติที่เป็นรูปธรรม และสร้างการเรียนรู้ควบคู่กับการลงมือปฏิบัติจริง

5. ผลผลิต เมื่อดำเนินกิจกรรมอย่างต่อเนื่อง จะเกิดผลผลิต ได้แก่ ประชาชนมีความรู้ด้านสิ่งแวดล้อมเพิ่มขึ้น เกิดเครือข่ายอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมในชุมชน วัดเป็นศูนย์กลางการเรียนรู้ด้านนิเวศวิทยา มีพื้นที่สีเขียว ป่า

ชุมชนเพิ่มขึ้น มีหลักสูตร มีการสื่อการเรียนรู้ด้านพุทธนิเวศ เกิดฐานข้อมูล ทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน ผลผลิตเหล่านี้เป็นผลลัพธ์ระยะสั้นที่สามารถวัดและประเมินได้อย่างเป็นรูปธรรม

6. ผลลัพธ์ ในระยะยาวจะก่อให้เกิดผลลัพธ์ ได้แก่ ระบบนิเวศมีความสมดุลมากขึ้น ความหลากหลายทางชีวภาพได้รับการฟื้นฟู ชุมชนมีจิตสำนึกด้านสิ่งแวดล้อมอย่างต่อเนื่อง ความร่วมมือระหว่างวัด ชุมชน และรัฐมีความเข้มแข็ง ลดความขัดแย้งในการใช้ทรัพยากรธรรมชาติ พัฒนาคุณภาพชีวิต ความมั่นคงของชุมชน เกิดการพัฒนาที่ยั่งยืนตามหลักพุทธธรรม ผลลัพธ์ดังกล่าวสะท้อนทั้งมิติด้านสิ่งแวดล้อม สังคม จิตใจ ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดการพัฒนายั่งยืนและจริยธรรมสิ่งแวดล้อมในพระพุทธศาสนา

7. เงื่อนไขความยั่งยืน การดำเนินงานจะเกิดความยั่งยืนได้เมื่อมีองค์ประกอบสำคัญ ได้แก่ การยึดพระธรรมวินัยเป็นกรอบการดำเนินงาน ภาวะผู้นำเชิงคุณธรรมของพระสงฆ์ การมีส่วนร่วมของประชาชนทุกภาคส่วน การสนับสนุนจากภาครัฐและองค์กรท้องถิ่น การบูรณาการองค์ความรู้ทางพุทธศาสนา วิทยาศาสตร์ ระบบติดตามและประเมินผลอย่างต่อเนื่อง ความโปร่งใส ตรวจสอบได้ ปราศจากผลประโยชน์ทับซ้อน การพัฒนาเยาวชน ผู้นำรุ่นใหม่ด้านสิ่งแวดล้อม เงื่อนไขเหล่านี้เป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้การบริหารจัดการระบบนิเวศวิทยาไม่เป็นเพียงกิจกรรมชั่วคราว แต่สามารถพัฒนาเป็นวัฒนธรรมของชุมชนได้อย่างยั่งยืนได้

8. พระสงฆ์กับการจัดการระบบนิเวศเชิงนโยบาย

ในยุคการพัฒนายั่งยืน บทบาทของพระสงฆ์ควรถูกยกระดับจากระดับกิจกรรมชุมชนสู่ระดับนโยบาย โดยเฉพาะในประเด็นที่สอดคล้องกับ เป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืน เช่น (สมบุรณ์ สุขสำราญ, 2558) เสนอว่า รัฐควรมองพระสงฆ์เป็น “หุ้นส่วนทางสังคม” ในการพัฒนาสิ่งแวดล้อม มากกว่ามองเป็นเพียงกลุ่มศาสนาแยกส่วนจากระบบนโยบาย ข้อเสนอสอดคล้องกับแนวคิดของ (Schumacher, 1973) ที่มองการพัฒนายั่งยืนต้องเริ่มจาก “เศรษฐกิจที่มีมนุษยธรรม” นอกจากนี้ งานของ Joanna (Macy, 2007) ชี้ให้เห็นว่า การฝึกสติและความตระหนักรู้ เป็นเครื่องมือสำคัญในการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมด้านสิ่งแวดล้อมในระยะยาว ซึ่งเป็นจุดแข็งของพระพุทธศาสนาและพระสงฆ์โดยตรง

เพราะฉะนั้น บทบาทพระสงฆ์เชิงนโยบายนั้นสะท้อนได้ว่า การแก้ปัญหาสิ่งแวดล้อมไม่อาจอาศัยเพียงเทคโนโลยีหรือกฎหมายได้ แต่ต้องอาศัยการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมของมนุษย์ ที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ชุมชน โดยอาศัยพระสงฆ์เป็นกลไกสำคัญในการขับเคลื่อนการเปลี่ยนแปลงนั้นให้เกิดความสมดุลระหว่างระบบนิเวศ เพื่อให้เกิดความอยั่งยืนในระยะยาว

9. องค์ความรู้ใหม่บทบาทพระสงฆ์กับการบริหารจัดการระบบนิเวศวิทยา ดังนี้

พระสงฆ์เป็นศูนย์กลางในการขับเคลื่อนการบริหารจัดการระบบนิเวศวิทยาด้วยหลักพุทธธรรม โดยบูรณาการหลักธรรมเข้ากับการมีส่วนร่วมของทุกภาคส่วน เพื่อสร้างความสมดุลระหว่างมนุษย์ สังคม และสิ่งแวดล้อม ประกอบด้วย

1. ฐานคิดและหลักการ การบริหารจัดการระบบนิเวศวิทยาอาศัยหลักคิดสำคัญ ได้แก่

- พุทธธรรมกับระบบนิเวศ เช่น อิทัปปัจจยตา ความไม่เที่ยง เมตตา และกรุณา
 - ความรับผิดชอบร่วมกันของสรรพชีวิต
 - หลักทางสายกลางและปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง
 - เป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืน
 - การประยุกต์ภูมิปัญญาท้องถิ่นร่วมกับวัฒนธรรมชุมชน
2. บทบาทของพระสงฆ์ 5 ด้าน พระสงฆ์ทำหน้าที่สำคัญในการบริหารจัดการระบบนิเวศ ดังนี้
- เป็นผู้นำทางจิตวิญญาณและจริยธรรม
 - เป็นผู้ให้ความรู้และสร้างจิตสำนึกด้านสิ่งแวดล้อม
 - เป็นผู้นำการมีส่วนร่วมของประชาชนและชุมชน
 - เป็นผู้ประสานความร่วมมือของภาคีเครือข่าย
 - เป็นผู้ดูแลทรัพยากรธรรมชาติและพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ของชุมชน
3. กระบวนการบริหารจัดการระบบนิเวศวิทยาโดยพระสงฆ์ ประกอบด้วย 5 ขั้นตอน คือ
- สำรวจและทำความเข้าใจปัญหา ศึกษาสภาพพื้นที่และวิเคราะห์ปัญหา
 - สร้างจิตสำนึก ถ่ายทอดหลักธรรมเพื่อปลูกฝังความรับผิดชอบต่อสิ่งแวดล้อม
 - วางแผนร่วมกัน ระหว่างวัด ชุมชน ภาครัฐ และภาคีเครือข่าย
 - ลงมือปฏิบัติ ผ่านกิจกรรมอนุรักษ์ ฟื้นฟู และการใช้ทรัพยากรอย่างสมดุล
 - ติดตามและประเมินผล เพื่อพัฒนาและปรับปรุงการดำเนินงานอย่างต่อเนื่อง
4. ตัวอย่างการดำเนินงาน พระสงฆ์สามารถดำเนินกิจกรรมด้านสิ่งแวดล้อมได้ เช่น
- การอนุรักษ์ป่าไม้และแหล่งน้ำ
 - การจัดการขยะและลดมลพิษในชุมชน
 - การเผยแพร่ธรรมะควบคู่กับการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม
 - การพัฒนาวัดให้เป็นศูนย์การเรียนรู้ด้านระบบนิเวศ
 - การสร้างเครือข่ายความร่วมมือระหว่างวัด ชุมชน หน่วยงานรัฐ และองค์กรต่าง ๆ
5. ผลลัพธ์ที่เกิดขึ้น เมื่อพระสงฆ์มีบทบาทในการบริหารจัดการระบบนิเวศ จะก่อให้เกิด
- ระบบนิเวศได้รับการอนุรักษ์และฟื้นฟู
 - ประชาชนมีจิตสำนึกและพฤติกรรมที่เป็นมิตรต่อสิ่งแวดล้อม
 - ชุมชนเกิดความร่วมมือและความเข้มแข็ง
 - คุณภาพชีวิตของประชาชนดีขึ้นอย่างสมดุลและยั่งยืน
 - สังคมดำรงอยู่บนพื้นฐานของหลักธรรมและการพัฒนาอย่างยั่งยืน
6. ปัจจัยแห่งความสำเร็จ การดำเนินงานจะประสบผลสำเร็จเมื่อมี
- ศรัทธาและความเชื่อมั่นต่อพระสงฆ์
 - ความรู้และปัญญาในการจัดการทรัพยากร

- การมีส่วนร่วมของทุกภาคส่วน
- ภาวะผู้นำเชิงเมตตาของพระสงฆ์
- การสนับสนุนด้านทรัพยากรและงบประมาณอย่างต่อเนื่อง

พระสงฆ์เป็นกลไกสำคัญในการเชื่อมโยงหลักพุทธธรรมกับการบริหารจัดการระบบนิเวศวิทยา โดยทำหน้าที่เป็นผู้นำทางจิตวิญญาณ ผู้สร้างการเรียนรู้ ผู้ประสานความร่วมมือผู้ขับเคลื่อนการมีส่วนร่วมของทุกภาคส่วน ผ่านกระบวนการสำรวจปัญหา สร้างจิตสำนึก วางแผน ลงมือปฏิบัติ ติดตามประเมินผล จนก่อให้เกิดการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ การพัฒนาชุมชน การสร้างสังคมที่สมดุลตามหลักพุทธธรรมและเป้าหมายในการพัฒนา

ภาพที่ 1 บทบาทพระสงฆ์กับการบริหารจัดการระบบนิเวศวิทยา

10. บทสรุป

บทบาทของพระสงฆ์กับการบริหารจัดการระบบนิเวศวิทยาถือเป็นจุดเชื่อมโยงสำคัญระหว่างจิตวิญญาณ จริยธรรมสิ่งแวดล้อม เต็มที่มนุษย์ดำรงชีวิตผูกพันกับธรรมชาติอย่างใกล้ชิด แต่ความก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์และการเติบโตทางเศรษฐกิจทุนนิยม กลับขับเคลื่อนด้วยกิเลส ตัณหาและทิฐิ จนเกิดการใช้ทรัพยากรเกินขีดความสามารถ ส่งผลให้เกิดวิกฤตความเสื่อมโทรมของนิเวศ พระพุทธศาสนามีความสัมพันธ์กับธรรมชาติมาตั้งแต่วันเริ่มแรก ดังเห็นได้จากการตั้งวัดในป่า พระวินัยที่เอื้อต่อการอนุรักษ์ ซึ่งสามารถปรับใช้ผ่านหลักมหาปเทศ 4 โดยมีฐานคิดเชิงปรัชญาอย่างอิทัปปัจจยตา ปฏิจจสมุปบาท และมัชฌิมาปฏิปทาเป็น

รากฐาน พระสงฆ์จึงทำหน้าที่เป็นผู้นำทางจิตวิญญาณในการฟื้นฟูธรรมชาติ ผ่านกลไกทางสังคมและกุศโลบายเชิงวัฒนธรรม เช่น พิธีบวชต้นไม้ รวมถึงการสร้างความร่วมมือในระบบ "บวร" (บ้าน-วัด-โรงเรียน) ร่วมกับภาครัฐ นักวิชาการ สื่อมวลชน องค์กรศาสนา กระบวนการทำงานเริ่มตั้งแต่การสำรวจปัญหา ปลุกฝังจิตสำนึกวางแผน ร่วมมือปฏิบัติ ติดตามประเมินผลอย่างเป็นระบบ อย่างไรก็ตาม พระสงฆ์ต้องระมัดระวังความเสี่ยงด้านอำนาจ ผลประโยชน์ทับซ้อน รักษาความเป็นกลางตามหลักพระธรรมวินัย การยกระดับบทบาทพระสงฆ์สู่ระดับนโยบายในฐานะหุ้นส่วนทางสังคม จะช่วยขับเคลื่อนเป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืนได้อย่างเป็นรูปธรรม การผสมผสานพุทธธรรมเข้ากับการจัดการสิ่งแวดล้อมจึงช่วยฟื้นฟูทั้งระบบนิเวศ ยกระดับจิตใจ และสร้างความยั่งยืนแก่สังคมอย่างแท้จริง

เอกสารอ้างอิง

- ชญ แก้วโอภาส. (2549). *ศาสนาโลก* (พิมพ์ครั้งที่ 3). สำนักพิมพ์สุภาพใจ.
- พระชลญาณมุนี (สมโภช ธรรมโกโช). (2558). พระพุทธศาสนากับการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมตามพระธรรมวินัย. *วารสาร มจร สังคมศาสตร์ปริทรรศน์*, 4(2), 123–138.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต). (2551). *พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์* (พิมพ์ครั้งที่ 11). เอส. อาร์. พรินติ้ง แมส โปรดักส์.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต). (2560). *พุทธธรรมกับสิ่งแวดล้อม*. มูลนิธิพุทธธรรม.
- มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช. (2540). *การบวชป่าชุมชน* [รายการโทรทัศน์]. สถานีโทรทัศน์ อสมท ช่อง 9.
- มูลนิธิคุ้มครองสัตว์ป่าและพืชพันธุ์แห่งประเทศไทย. (2536). *พระสงฆ์กับการอนุรักษ์ธรรมชาติ*. อมรินทร์.
- ยุกติ สาริกภูติ. (2540, 24 เมษายน). สัมภาษณ์พิเศษ. *ไทยรัฐ*.
- วิฑูรย์ เลี่ยนจำรูญ. (2560). *สิทธิชุมชนกับทรัพยากรธรรมชาติ*. สถาบันชุมชนท้องถิ่น.
- วิฑูรย์ จำรัสพันธ์ และคณะ. (ม.ป.ป.). *โครงการวิจัยเรื่องการอนุรักษ์และการจัดการทรัพยากรป่าไม้โดยองค์กรชุมชน: กรณีศึกษา ศาลปู่ตาของบ้านหว่าน ตำบลหว่านคำ อำเภอราศีไศล จังหวัดศรีสะเกษ*. โครงการวิจัยวนศาสตร์ชุมชน คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- สมบุรณ์ สุขสำราญ. (2558). *ศาสนากับการพัฒนาอย่างยั่งยืน*. สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สำนักงานคณะกรรมการสิ่งแวดล้อม. (2530). *ความรู้เรื่องสิ่งแวดล้อม* (พิมพ์ครั้งที่ 1). บริษัท เอสโซ่ สแตนดาร์ด ประเทศไทย จำกัด.
- สุรพงษ์ ชัยนาม. (2561). *พระสงฆ์กับการจัดการป่าชุมชน*. *วารสารสังคมศาสตร์*.
- สุวิทย์ อิศาศวัต และคณะ. (2535). *รายงานการวิจัยป่าชุมชนอีสาน*.
- เสรีวัฒน์ สมินทร์ปัญญา. (2539). *นิเวศวิทยาสิ่งแวดล้อมกับการปรับปรุงความเป็นอยู่ของมนุษย์*. สำนักพิมพ์ โอเดียนสโตร์.
- Macy, J. (2007). *World as lover, world as self*. Parallax Press.

Payutto, P. A. (1994). *Buddhist economics: A middle way for the marketplace*.

Buddhadhamma Foundation.

Schumacher, E. F. (1973). *Small is beautiful: Economics as if people mattered*. Harper & Row.